

BIBLIA W LITERATURZE I FOLKLORZE NARODÓW WSCHODNIOŚLAWIAŃSKICH

ROCZNIKI HUMANISTYCZNE
Tom XLIV, zeszyt 7 – 1996

LUDMIŁA A. JANKOWSKA
Gdańsk

LATOPIS CELIJNY ŚW. DYMITRA ROSTOWSKIEGO WOBEC BIBLIJNEJ HISTORIOGRAFII PROTESTANCKIEJ (*CHRONOLOGIA JANA FUNCKA I INNE ŹRÓDŁA*)

И не трудно молчати и не писать,
трудно изслѣдовати подробну, и писати
в изъявление вещи невѣдомой.

(Św. Dymitr Rostowski)

„Лѣтопись келейный смиреннаго Димитріа архіереа ростовскаго ѿ начала мїробытіа до Рож(де)ства Х(ри)с(то)ва” albo, dalej, „Лѣтопись сказующъ въкратцѣ дѣланїа ѿ начала мїробытіа до Рож(де)ства Х(ри)с(то)ва, собранный из Б(о)жественнаго Писанїа: и из различных Хронографов, и Исторїографов: Греческих, Славенских, Римских, Полских, Еврейских, и инѣх”¹ – to ostatnie, nie ukończone dzieło

¹ РМН, кол. Synodalna, nr 53, k. I(tyt.), k. 7. Właśnie tak brzmi autorski tytuł utworu w cytowanym tu i dalej (z foliacją w tekście) rękopisie autoryzowanym z księgozbioru św. Dymitra Rostowskiego, a także w ponad 40 znanych mi kopiach autorskich (CBN ANU, nr 346(163Л); nr 162(Муз.53), egz. Stefana Jaworskiego) bądź w licznych bliskich w czasie odpisach późniejszych (CBN ANU, nry 347(164Л), 348(165Л), 349(166Л), 353(Доп.4), 250(684), 251(685), 252(502), 576(Муз.110); RBN, f. 775, kol. A. A. Titowa, nry 957, 2100, 2554, 3448, 3586, 3669; РРАН, f. 834, op. 2, nr 1326; f. 834, op. 3, nr 3840; BRAN, kol. Bielokrinicka, nr 134(1); RBP, f. 218, kol. Działu Rękopisów, nr 1171; f. 775, kol. M. I. Czuwanowa, nr 77; BMR, nr R-21(КП-10055/21); R-804(КП-10055/795); ВМЖ, nry R-54(9107), R-654(15406), R-284(15020), R-489(15242), R-760(15511) i inne. Tymczasem w obiegu naukowym użytkowany jest rosyjskojęzyczny tytuł *Летопись* lub *Летописец* (określenie sporadycznie występujące w listach pisarza). Tu i dalej we wszystkich cytatach źródłowych zachowuje się pisownię oryginałów z pominięciem końcowego „er” (ѣ); litery nadwierszowe (w tym i „erki,”) drukuje się kursywą; „tytły” otwiera się w nawiasach okrągłych, marginalia w kątowych; wszelkie ingerencje w tekst autorski zamyka się w klamry kwadratowe.

św. Дымитра з Ростова, które natychmiast pozyskało niezwykłą popularność wśród swoich odbiorców, o czym najlepiej świadczy niezliczona ilość rękopisów i wydań². Zdaniem Aleksandra Рупина autor „имел смелость признать, что старая письменность (в которой не мало было толкований псалтыри) в сущности уже не удовлетворяла потребности в ясных толкованиях Писания: [...] многия из подобных книг старой письменности действительно бывали мало доступны своим читателям, которые нередко бродили как в лесу или пустыне в невразумительных буквальных переводах с греческаго. [...] такой самостоятельной работы, доступной читателю, московскими книжниками сделано не было и едва ли они способны были сделать её в том духе, как мечтал об этом Димитрий Ростовский”³.

Wyjątkowy charakter oraz ogromne oświeceniowe znaczenie utworu dla Rosjan uświadomił dopiero pierwszy wydawca *Latopisu* Mikołaj Nowikow w r. 1784. Już w tym wydaniu jednak i wszystkich następnych obserwuje się ingerencje cenzury Świętego Synodu, dotyczące nie tylko zdjęcia głośnego obszernego artykułu *O mieniu cerkiewnym*⁴. Uważny przegląd wydań i manu-

² Tylko w kolekcji Andrzeja Titowa (RBN, f. 775) za życia właściciela były co najmniej 42 rękopisy tego dzieła (А. А. Т и т о в, *Описание славяно-русских рукописей находящихся в собрании* [...] А. А. Титова, т. III, Москва 1902(1903), s. 1-17, nr 814-855), a jeden z nich trafił do Polski, o czym zob.: Л. А. Я н к о в с к а я, „Летопис келейный” св. Димитрия Ростовского из коллекции А. А. Титова в библиотеке Высшей Духовной Семинарии в Люблине, w: *История и культура Ростовской земли 1994*. (Материалы научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения А. А. Титова, 26-28 X 1994), Ростов 1995, s. 27-36.

³ А. Н. П ы п и н, *Последняя времена Московской Руси. II. – Сильвестр Медведев и „латинская часть”. – Патриарх Иоаким. – Св. Димитрий Ростовский*, „Вестник Европы”, т. VI, С. Петербург 1894, s. 318-319.

⁴ Tytuł umowny, przyjęty w obiegu naukowym: w rękopisach artykuł nie posiada odrębnego tytułu. Zob.: [М. В. Т о л с т о й], *О церковных имениях. Из Келейнаго Летописца Димитрия Ростовскаго*, [wg rkp. Moskiewskiej Akademii Duchownej, nr 71, k. 136-137], „Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете”, т. II, V. *Смесь*, Москва 1862, s. 40-44; А. А. Т и т о в, *Келейный летописец св. Димитрия, митрополита Ростовскаго. Синодальная рукопись XVIII века, [nr 53]. (Палеографическая заметка)*, „Библиографические заметки”, Nr 6, Москва 1892, s. 397-401; [И. А. Ш л я п к и н], *Св. Димитрий Ростовский и его время (1651-1709 г.)*, исследование И. А. Шляпкина, w: *Записки Историко-Филологического Факультета Императорскаго С.-Петербургскаго Университета*, ч. XXIV, С. Петербург 1891, s. 428-429. W wydaniach zdjęto też fragment: „‡ Тоже по них и друзіи мнози могутыи хр(исто)любивыи людіе твораху, сп(а)сеіа ради своего, и родителей своих, и сродников. Да слуги Хр(и)с(то)вы от приходов

skryptów pozwala spostrzec brak licznych glos marginalnych, powołujących się głównie na źródła łacińsko- i polskojęzyczne. Niekiedy, choć stosunkowo rzadko, te przypisy autorskie są „przetłumaczone” (np. w rkp. aut.: „[...] citatus à Cornel: in istum locum [in Gen.: 1. – L. J.], fol: 662. 2.A.” (K. 5) || [...] приводится на подтверждение сіе от Корнилліа на сіе мѣсто, лист 661.” (S. VI)⁵, „Августин[,] Rupertus, Beda et Glossa interlinearis citati à Cornel: in hunc locum fol: 38. 2. D.” (K. 7v.) || „Августин. Руперт бесѣда и гл. знам. [sic!] Предлагается на подтверждение от Корнил. на сіе мѣсто 38.” (S. 2); „sic Bellarminus de Scriptoribus Ecclesiasticis fol: 301” (K. 66) || „Беллярм. писатель Церковный [!], лист 30.” (S. 102) itp. lub transliterowane, ale też niejednolicie, ze skrótami i błędami odczytania (nazwisko Corneliusa à Lapide w tym samym wydaniu podano w kilku wariantach: „Корн. Алап.”, „Корне<и>лій Ала<я>пид.”, „Корн. Алапида”); podobnie zniekształcano nazwisko św. Roberta Bellarina i in. I jeśli jeszcze można się domyśleć o kogo chodzi w tym przypisie, to np. pod nazwiskami „Ганней” и „Агній” rozumieć należy znanego kronikarza z Weronu Aleksandra Guagnina (1538-1614), a „Іоанн Юнкій” to protestancki „chronologista” Johannes Funccius (1518-1566). Ponadto w wydaniach nie ma niezbędnych wskazówek, dotyczących wykorzystanych rękopisów.

Prawdopodobnie jedynie brak należytej naukowej edycji spowodował, że *Latopis celijny* metropolity Rostowskiego, wspominany wprawdzie we wszystkich opracowaniach, dotychczas posłużył za główny przedmiot badań zaledwie kilku uczonym. Historię powstania utworu na podstawie korespondencji pisarza w miarę dokładnie scharakteryzował wielki znawca spuścizny i epoki św. Dymitra Ilja Szlapkin⁶, ale konieczne trzeba tu podkreślić, iż

Церковных удоволствованныи суще, м(о)литвы Б(о)гу о живых и преставлшихся по вса дни приносят” (cyt. rkp. aut., na podklejce do marginesu k. 281, wstawka do tekstu; dotychczas nie cytowana).

⁵ Korzystam tu z szóstego synodalnego wydania „grażdanką” (*Сочинения Святаго Димитрія, Митрополита Ростовскаго*, т. IV. Москва 1840), porównanego z większymi fragmentami wymienionych rękopisów autoryzowanych i wczesnych kopii, ale pod tym względem niewiele ono się różni od pierwszego wydania *Latopisu* (wyd. N. I. Nowikow, Москва 1784, 8°) czy drugiego (wyd. W. Sorikow, С. Петербург 1796, 8°, cz. 1-2, „с настоящего подлинника писаннаго собственною Святителя рукою [!]”). Najprawdopodobniej również w XVIII w. ukazał się drukiem *Краткий исторический, географический и частию правоучительный словарь. К Лѣтописи Святаго Димитрія, Митрополита Ростовскаго*, bez podania autora i adresu wydawniczego, 8°. Gruby papier koloru niebieskiego; dwuszpaltowy druk „grażdanką”. Egz. BRAN, inw. nr 26384d.

⁶ Ш л я п к и н, dz. cyt., s. 416-452. W bogato udokumentowanej monografii uczonego-

pomysł *Latopisu* zrodził się jeszcze na Ukrainie na początku lat dziewięćdziesiątych, gdyż zachowały się z tego okresu nie opublikowane materiały przygotowawcze⁷. Sam autor 4 X 1707 r. w liście do najbliższego przyjaciela Stefana Jaworskiego podał konkretne powody swojego przedsięwzięcia: „Еще же и сего ради [если бы то дѣло имѣло совершиться и произыйти в читанье людем посполитым] Sacram Historiam breviter narrare propo- sui: помню же въ нашої Малоросійской сторонѣ трудно о Быблїи Славенскїи, велми мало где обрѣтаются, и купити насилу достанет, и рѣдко хто ѿт Д(у)ховного Чина ведает порядок Историй Быблійных, что когда дѣялоса. Їгумен един ѿт тамошних вопросил мене: когда Иліа прор(о)к был, по Рождествѣ ли Хр(и)стовом, или пред Рождеством. И паки: Маккавеи жили после Ап(о)с(то)лов, бо учитель их Еліазар на судищи пред мучителем Апостолскїи и Ев(ан)г(е)лскїи цитовал словеса яко надруковано въ Прологу Московском августа. И иныи многїи меж Д(у)ховным Чином смѣху годныи слыхивалем дишкурси, якоже се: которим ножем С(ва)т: Петр усѣче Малхови ухо, тым послѣжде с(ва)тый Иліа порезал жерцов Вааловых, о insensati Galatae: И для того хотел бым,

-historyka, przytaczającego nieraz źródła, których już nie sposób odnaleźć, często jednak spotykane są błędy bądź omyłki drukarskie, czasami dosyć irytujące, np. w odpowiedzi na jedną z rad S. Jaworskiego metropolita rostowski pisze: „[...] А ѿ Ханаану et in Cornelio приискалоса, Gospodarza niemam. [...]”. (*Епистолар*, rkp. cyt., k. 7). Chodzi tu niewątpliwie o *Commentaria in Pentateuchum Moysis* (Antwerpia 1616, 2°) znanego holenderskiego egzegety Corneliusa à Lapide SJ (18 XII 1567-12 III 1637) oraz o zbiór kazań popularnego krakowskiego kaznodziei Jacka Liboriusza (1599-23 X 1673) *Gospodarz Nieba i Ziemi* (Kraków 1665, 4°), nie jeden raz służący św. Dymitrowi za źródło jego własnych kazań, a nawet *Latopisu celijnego* (rkp. cyt., k. 115, 144v.; najwidoczniej zdobył książkę później, być może w zbiorach BMDS). Tymczasem korzystający z wydania *Dzieł* Szlapkin cytuje: „А о Ханаанѣ et in Cornelio приискалося: Господина [sic!] не имамъ”, (dz. cyt., s. 422). Najbardziej frapujące jest zaznaczenie w przypisie, że cytowany fragment „исправлено по подл. рук. синод. N 81”, czyli według *Epistolarza*; zob.: Л. А. Я н к о в с к а, *Проповеди краковского каноника Яцека Либерюша как источник сочинений св. Димитрия Ростовского (одна из ошибок И. А. Шляпкина)*, w: *История и культура Ростовской земли 1996*, Ростов 1997, s. 148–154.

⁷ CBN ANU, nr 345(162Л), 2°. 136k. (Foliacja ręką I. A. Szlapkina 19 VI 1886). Tablice chronologiczne na lata 1-1716 z dodatkami historycznymi i autobiograficznymi, rozpoczęte w Kijowie 28 VI 1693; ostatni zapis własnoręczny metropolity rostowskiego z datą 15 VIII 1708, kontynuacja zaś przez skrybów trwała aż do 24 VII 1716; РМН, kol. Synodalna, nr 139, 2°. 198k. „Лѣтопис”. Tablice paschalne z dodatkami licznych wypisów z zachodnich dzieł egzegetycznych, historycznych, hagiograficznych i innych. W większości autograf pochodzący z końca XVII w.

[...], въкратце Быблійную історію подати такимъ въ вѣданіе, книжкою не || зѣло великою, мѣрною, чтобъ моглъ всакъ недорого купити, и латво о всѣхъ яже въ Быбліахъ увѣдати історіахъ, каковымъ идутъ порядкомъ. [...]”⁸. Nie zmierzał do wydrukowania tej „historii Bibliijnej”: „[...] весь мой Лѣтописецъ не конечно с тымъ намѣреніемъ пишется, жебы его mandare Туро, але тылко для себе propter scire, а по мнѣ если кому достанетъса доброму, можетъ non spernere” (тамъже, к. 1v.). W rok różniej (8 XI 1708), w liście do ówczesnego dyrektora Moskiewskiej Oficyny Drukarskiej Fiodora Polikarpowa św. Dymitr wyznał, iż pragnie „[...] не толико в исторіахъ углублатиса, елико въ нравоученіахъ и толкованіахъ С(ва)таго Писаніа поучатиса. И аще быхъ писалъ чиномъ исторіографскимъ, || то уже бы и совершилъ начатое: но каа мнѣ нужда упражнатиса въ писаніи исторій ихъже преисполненны многіе хронографстїи книги, ниже надлежитъ мнѣ та яже суть всѣмъ извѣстна, проповѣдати. Моему сану [: его же нѣсмь достоинъ :] надлежитъ слово Б(о)жїе проповѣдати не точію языкомъ но и пишуущею рукою. То мое дѣло, то мое званіе, то моя должность. Пишу убо Г(о)с(по)ду поспѣшествующу нравоученіа, местами же и толкованіа Писаніа С(ва)таго елико могу немощный. [...]”. (Тамъже, к. 9-9v.). Właśnie dlatego interpretacja wydarzeń historii biblijnej w *Latopisie* przeplata się z naukami moralizatorskimi, z przykładami „historii zewnętrznej” („исторіа церковнаа и вѣшнаа <полїтика>” мірскаа”, к. 165), podporządkowanej historii cerkiewnej. Księgi Starego Testamentu przedstawiają bowiem nie tylko autentyczne wydarzenia historyczne: każdy fakt historii biblijnej, według słów uczonego moskiewskiego Wasyla Kaługina, to „аналог иногo события, дающій образецъ морального поведения, и в то же время онъ заключаетъ в себѣ скрытую сакраментальную истину”¹⁰. Z myślą

⁸ РМН, кол. Synodalna, nr 81, к. 3-3v. „Епістоларь Архиеереа Ростовского Димитрія. Купно и паматникъ прилучающихса знатнѣйшихъ дѣланій [...] Начать писатиса въ лѣто Х(ри)с(то)во ≠Аѡт. Декаврїа М(ѣ)с(а)ца”. Рękopis autoryzowany z księgozbiogu metropolity. (4 XII 1707-11 IX 1709), 2°.

⁹ Poprawiono w rękopisie ręką św. Dymitra Rostowskiego. O dwojakiej interpretacji historii zob.: G. B r o g i B e r c o f f, *The „Letopisec” of Dimitrij Tuptalo, the Metropolitan of Rostov, in the Context of Western European Culture*, „Ricerche Slavistiche”, vol. 39-40, (1992-1993), z. 1, s. 308-313. Ale metropolita na pewno czytał Mikołaja z Liry (ok. 1270-1349), a ponadto w jego rękopisach zachowała się kopia: „Alia Hystoria Nicolaus Lyranus in Evangelia Joannis cap. 5: de descensu Angeli”. (Wypisy z *Postylli* do Biblii). – RPAAD, f. 381, nr 420(57), k. 583(559) i v.

¹⁰ В. В. К а л у г и н, „Келейный летописецъ” Димитрія Ростовского, „Альманахъ

o „препростом народе”, głównym swoim odbiorcy, autor *Latopisu celijnego* na przykładach wydarzeń „dawnych dziejów” rysuje „людем посполитым” podstawy chrześcijańskiego ideału moralnego. „Historie zewnętrzne” jak i nauki moralne służyły również do wypełniania luk informacyjnych w granicach stulecia, zwłaszcza w okresie historii starotestamentowej, jak na przykład przypowieść o wynalezieniu wina przez Noego, zaczerpnięta z kilku źródeł: „(Jacob[us] Bergomensis de Noe. Et Joan: Naucle[r]us de eodem fol: 12. Et Marcin Bielski; Petrus Opmeer fol: 13. Berosus)”. (K. 141 i v.) i inne opowieści.

Podając się realizacji tak złożonego i odpowiedzialnego zadania „świątobliwy pasterz” korzystał z wielu źródeł, przeważnie zachodnich, z których kilka opartych na wydaniu W. Sopikowa (1796) wymieniono już w pierwszej monografii o życiu i twórczości św. Dymitra Rostowskiego autorstwa biskupa Kostromskiego Wissariona: „[...] толкования Корнелия а лапиде [!], и разного достоинства сочинения, относящиеся к истории и хронологии: Адрихомя, Беллармина, Гагня, Функция, Кариона, Салиана, Навклера, Опмеера, Ключера и др”¹¹. Już tylko na tej krótkiej liście znajdują się nazwiska trzech protestantów, a zawartość biblioteki pisarza świadczy, że znał on co najmniej 32 dzieła dwudziestu sześciu uczonych tego wyznania¹²: J. A. Bosiusa (17 VI 1626–29 IV 1674), M. Z. Vox-

библиофила”, вып. XV, Москва 1983, s. 166. Jednak autor bardzo powierzchownie mówi o źródłach zachodnich (s. 172) i zupełnie o nich nie wspomina we wcześniejszym artykule (t e n ż e, *Об одном источнике „Келейного летописца” Дмитрия Ростовского*, „Археографический ежегодник за 1982 год”, Москва 1983, s. 107-111), cennym wszakże z uwagi na przekonujące ustalenie, że wykorzystany w *Latopisie* „Хронограф Спасский Ярославский” „представлял собой летописец Еллинский и Римский, который нет оснований отождествлять ни с „Большим рукописным Гранографом Спасова Ярославского монастыря” В. Крашеникова, ни с „Книгой глаголемой Гранографъ”, открывавшей мусин-пушкинский сборник” (s. 110), а tego ostatniego, zawierającego *Слово о выprawie Igora*, „не было в Спасо-Ярославском монастыре до 1709 г.” (s. 111).

¹¹ [В и с с а р и о н (В. П. Н е ч а е в)], *Святой Димитрий, митрополит Ростовский*. Сочинение студента Московской Духовной Академии, Василия Нечаева, М. 1849, s. 58; М. 1910, s. 69; por.: Ш л я п к и н, dz. cyt., s. 424. Jezuitę francuskiego Jakuba Saliana (12 I 1558-23 I 1640) zacytowano w *Latopisie* jeden tylko raz i to z drugiej ręki, wg Corneliusa à Lapide (*Commentaria in Pentateuchum Moysis*, [...], Antverpiae 1648, 2°; Fil.: „37. Корнелѣус а ляпиде ин Пентатевхум”; pozycja nie odnaleziona): „Salianus citatus a Cornelio in 1. Regum. 7. v: 16 folio 251. 1: A.” (k. 34). W wydaniu zaś pozostało tylko nazwisko: Салиан. (s. 51). Nie ma natomiast żadnego śladu obecności w bibliotece pisarza najważniejszego dzieła historycznego Saliana *Annales Ecclesiastici Veteris Testamenti* (Paryż 1619-1624, w 6 foliałach; Paryż 1635, w jednym voluminie in 2°).

¹² Poszukiwanie książek z biblioteki św. Dymitra Rostowskiego nie jest zakończone;

horna (IX 1612–3 X 1653), J. J. Breithaupta (1658–1709), J. G. Dorche (13 XI 1597–25 II 1659), C. Curtiusa (1590–8 X 1637), Ch. Guenziusa (3 X 1595–3 IV 1650), B. Hamarana (XVII w.), G. Horna (1620–1670), A. Hunniusa (19 III 1594–29 IV 1642), G. Merkatora (5 III 1512–2 XII 1594), J. Piscatora (27 III 1546–26 VII 1626), D. Woldera (1577–11 XII 1604)¹³, a także kaznodziejów polskich, kalwinistów B. Łabenckiego († 1645; Estr. XXI, 6–7; PSB XVIII/1, 172–173), D. Kałaja († ok. 1681; Estr. XIX, 14–15; PSB XI/1, 502–503), ewangelika A. Schönflissiusa (1590–1634; Estr. XXVI-I, 238–243)¹⁴, A. Trzeckiego z Bełżyc (Estr. XXXI, 372) i kilku innych uczonych wymienianych w niniejszej pracy.

W obszernym studium Giovanni Brogi Bercoff, korzystającej z XIX-wiecznego wydania utworu (Kijów 1881) i zmierzającej do „detailed investigation” *Latopisu celijnego* w kontekście kultury zachodnioeuropejskiej, przebadane zostały między innymi takie ważne dzieła protestantów jak *Chronikon* znanego astrologa, historiografa i doradcy dworu brandenburskiego Jana Carriona († 1537) wraz z *Oratio de argumento historiarum*, dodanym przez późniejszego wydawcę Filipa Melanchtona (1497-1560); *Historiarum totius*

wobec niedokładnych danych *Rejestru* utrudniona też jest identyfikacja poszczególnych pozycji: z 302 zanotowanych nie odnaleziono jeszcze 76 książek, a 25 z nich trudno zidentyfikować. Zapewne ciekawe źródła do badań nad *Latopisem celijnym* stanowią takie pozycje, jak „62. Антілогія ин сакрам гисторіам. [...] 67. Хроникон сакрум а мундо кондито. [...] 126. Антилогіє сев контрадикціонес. Parvulus. [...] 138. Делинеаціонес сиве табуле тоціус орбіс. [...] 144. Конрад Лютеранус. [...] 150. Опус хронологикум универсале. [...] 235. Хронограф болшій от Іларія казначея. [...] 284. Компендіум гисторіарум Кієвскаго Никольскаго монастыря”, lub niewątpliwe konwoluty, jak „201. Поученіє ієреом и прочая вместе. [...] 205. Собраніє вещей различных. [...] 210. Збитень. [...] 241. Іная, различных вещей собраніє. [...] 260. О пресуществленіи, и хронограф, и прочая”. Tym niemniej jedną z książek udało się zidentyfikować dopiero w trakcie przygotowania niniejszej rozprawki: „57. Сгношис гисторіє универсалис Фридеріци” to nic innego, jak *Synopsis historiae universalis* protestanta Fryderyka Hildebranda (1645-1688), wydane w 1682 r. Zob.: *Bibliotheca Historica*, vol. I, pars I, Lipsiae 1782, s. 185 oraz *Dodatek* niżej. Na to dzieło powołuje się autor *Latopisu* w informacji o początku monarchii Assyryjskiej od syna Sima Assura: „Joan: Cluuerus fol: 6. Sic et Fridericus Hildebrandus in Synopsi Historiae vniuersalis fol: 23.” (k. 168, autograf). Przy tej okazji pragnę podziękować kustoszowi BG PAN mgr. Janowi Michałowi Krzemińskiemu oraz bibliografowi RBP Andrzejowi Krumingowi za życzliwą pomoc w identyfikacji i poszukiwaniu źródeł.

¹³ Por.: L. J a n k o w s k a, *Biblia w spuściźnie św. Dymitra Rostowskiego. Źródła biblijne w archiwum pisarza*, w: *Biblia a kultura Europy*. (Materiały międzynarodowej konferencji naukowej, poświęconej 2000-leciu Chrześcijaństwa), t. II, Łódź 1992, s. 209.

¹⁴ Zob. także: D. P l a t t, *Kazania pogrzebowe z przelomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 10.

**CHRONICON
CARIONIS LATINE
EXPOSITVM ET AVCTVM**
multis & ueteribus & recentibus Historijs, in
narrationibus rerum Græcarum, Germanicarum & Ecclesiasticarum.

**PHILIPPO MELAN-
THONE**

Accessit locupletissimus rerum ac uerborum
memorabile Index.

Cum Gratia & Præuilegio ad sexennium.

WVITEBERGÆ HÆREDES GE-
orgij Rhau excudebant, Anno 1560.

Ex libris Demetrii Sawicz
metropolitæ Rostouiensis.
Subscript. An. 1706. maij 6.

1a. *Chronicon Carionis Latine*. Karta
tytułowa z autografem właściciela
i wizerunkiem Filipa Melanchtona
(RPAAD, F. 1251, BMDS/in.,
Nr 1579-1560(3674), 8°).

LIBER SECVNDVS. 143

Ubi sit illa uera Ecclesia Dei, & nos ad eam
adiungamus, sicut scriptum est: Oues mee uocem
meam audiunt. Item Psalmo 83. Beati qui ha-
bitant in domo tua Domine. Item Psalmo 91.
Plantati in domo Domini, in atrijs domus Dei no-
stri florebut.

**REGES EX FAMILIA
MACABAEA.**

Filius Ioannis Hircani fuit Aristobulus, qui
se REGEM nominauit primus post re-
ditum ex Babylone, oblitus modestiæ prio-
rum Duam. Sed dedit poenas superbiæ. Non enim
diutius anno regnauit. Interfecit fratrem Anti-
gonum præstantem uirum, falso suspicans, cum
appetere regnum. Interfecit & matrem, à qua
existimabat adiuuari Antigonum. Postea cum
dolore conscientie in magnis cruciatibus esset,
iussit se in loam fratris necis gestari, ibi uomens
sanguinem mortuus est. Hæc horribilia scelera
in populo Dei fecerunt Principes, nati ex uiris
sanctis & optimè meritis. Tales calamitates
postremi temporis consideremus, & petamus nos
regi à Deo, & seruari ueræ Ecclesiæ reliquias.

Secundus

Alexandre Sawicz, frater
iunior Aristobuli.
regnauit Annis 27

1b. *Chronicon Carionis Latine*. Karta
z dopiskiem uzupełniającym
(autograf św. Dymitra Rostowskiego).

CHRONICORVM:

DARIVS NOTHVS, nouendecim.
 ARTAXERXES Mnemon, quadraginta.
 OCHVS annos uiginti sex.
 ARSAMES annos quatuor.
 DARIVS ultimus, annos sex.

Apud Danielem Darius Medus nominatur ante Cyrum. Iosephus hunc Darium inquit esse Cyaxarem filium Astyagis, quod consentaneum est. Nam & Xenophon Cyrum Cyaxari adiungit. Ordo igitur hic est apud Metasthenem.

DARIVS & CYRVS simul regnarunt annos duos.

Postea CYRVS solus annos uiginti duos.
 ARTAXERXES Assuerus annos uiginti.
 DARIVS Artaxerxes Longimanus annos triginta septem.
 DARIVS Nothus annos Nouendecim.
 ARTAXERXES Mnemon quinquaginta quinq.
 OCHVS annos uiginti sex.
 ARSAMES annos quatuor.
 DARIVS ultimus annos sex.

In hoc Catalogo Metasthenis plerumque nomina cum Græcorum enumeratione congruunt.

DH

LIBER SECVNDVS. 66

Duo autem omisi sunt, Cambyses & Xerxes, quia Cambyses regnauit uiuente patre. Cum igitur non liceret extra regnum proficisci Regem cum exercitu, nisi domi prius Rege creato, Cyrus ducturus exercitum in Scythiam, filium Cambysen creat regem Persarum, ita anni Cambysis, qui regnauit absente patre, attribuuntur Cyri annis. Post Cyrum hic nominatur Artaxerxes Assuerus, qui est Darius filius Histaspis, quem scribit Herodotus habuisse coniugem filiam Ciri Atossam, & nominat inter concubinas Artistonam, quam ait ualde dilectam fuisse à Dario, Hanc cōsentaneum est fuisse Esther, cuius historia est in Eiblijs.

Post Darium filium Histaspis, nominant Græci Xerxen, qui celebratissimus est propter magnitudinem exercitus, quem duxit in Græciam. Videtur autem ideo hic omissus, quia eo discedente domi regnauit filius Artaxerxes Longimanus, cui familiaris fuit Esdras. Et post bellum Xerxes statim interfectus est, cum fratrem interfecisset, & haberet incestam consuetudinem cum eius coniuge & filia.

I 1 De

mundi epitome Jana Clüvera (1593-1633); *Thesaurus chronologiae* Jana Alsteda (1588-8 XI 1638)¹⁵. Zdaniem badaczki włoskiej, św. Dymitr znał *Oratio Melanchtona*, u którego odnalazł „very clear formulation a sort of confirmation and general plan for some of his own ideas, a useful grid which could be easily followed in general terms” (S. 334). *Praeceptor Germaniae* po raz pierwszy wygłosił swoją *Orację* „in Academia Witebergensi” w 1568 r., a św. Dymitr dysponował nieco młodszym, niepełnym wydaniem posiadającym w preliminariach tylko *Epistola dedicatoria* i *Praefatio Melanchtona*. W bibliotece pisarza zachował się egzemplarz tej bardzo wówczas popularnej kroniki (RPAAD, F. 1251, BMDS/in., Nr 1579-1560(3674). 8°; Fil.: „168. Хроникон Каріонис”), zawierający dwie części w jednym tomie, opracowane w RPAAD jako dwa adligaty: *CHRONICON CARIONIS LATINE EXPOSITVM ET AVCTVM multis [et] ueteribus [et] recentibus Historijs, in narrationibus rerum Graecarum, Germanicarum [et] Ecclesiasticarum, à PHILIPPO MELANTHONE. [...] VVITEBERGAE Haeredes Georgij Rhau excudebant, Anno 1560. 8°. (Nr 1579) || SECVNDA PARS CHRONICI CARIONIS ab AVGVSTO CAESARE VSQVE AD CAROLVM MAGNVVM. EXPOSITA ET AVCTA À PHILIPPO MELANTHONE. Accessit locupletiss. rerum ac uerborum memorabilium Index. VVITEBERGAE Cum Gratia [et] Privilegio ad Sexennium. ANNO M. D. LX. 8°. (Nr 1580)¹⁶. W treści są liczne podkreślenia i uwagi św. Dymitra Rostowskiego, przeważnie cynobrem: Lib. I, k. 16 (z marg. krzyżykami), 16v., 19v., 21v., 22v., 23v., 25v., 27v.-28v.; Lib. II, k. 28v., 29 (+), 30, 36, 39, 42, 65v. (+), 66 (NB), 68v. (NB), 69 (NB), 69v. (+), 70v. (NB), 76 (NB, NB), 140v., 142 („*Distribuerunt diem in tempora precum, lectionum, laborum, cibi [et] potus.* <община>”), 143 (z uzupełnieniem na dolnym marginesie, atramentem: „Алеѡандер Iannaeus, frater iunior Aristobuli. regnauit Annis 27”¹⁷), 145 (+); Lib. III, k. 2v. (duży +), 163-164, 681 [! = 168] (korekta foliacji i +), 178v., 180-180v. Ale tylko 8*

¹⁵ G. Brogi Bercoff, dz. cyt., s. 293-364; zwł. kwestie 4. 4, 4. 5, s. 330-337.

¹⁶ Zob.: *Библиотека Московской Синодальной типографии*, ч. II: *Печатные книги*, вып. 2: *Иностранные книги XVI в. (1539-1570)*, описал А. Покровский, Москва 1912, s. 106-107. Zob. il. 1a.

¹⁷ Uzupełnienie pochodzi niewątpliwie z dzieła J. H. Alsteda *Thesaurus Chronologiae* (Herbornae Nassoviorum 1637), gdzie w rozdz. IX (*Chronologia ducum apud Iudaeos post captiuitatem Babylonicam*) pod rokiem 3846 wymieniony jest „Alexander Jannaeus, secundus rex, an. 27”. Był to XXIII król tej dynastji (s. 99); cyt. egz. BG PAN, Lb. 214. 4°. W bibliotece św. Dymitra było identyczne, trzecie wydanie dzieła Alsteda, co wynika z wykazu „chronologistów” (zob. *Dodatek*, k. 467). Zob. il. 1b i 2.

razy (w wydaniach zaś 3) powołuje się metropolita rostowski na dzieło Cariona w *Latopisie celijnym* (Cyt. rkp. aut. PMH, k. 29-39, 47-47v., 49v., 104v., 167v.). Brak natomiast odsyłaczy do preliminariów Melanchtona, w których nie ma też jakichkolwiek notatek św. Dymitra. W rozprawie G. Brogi Bercoff są też inne nieścisłości, powstałe z powodu podjętego ryzyka sondowania edycji *Latopisu*, a nie źródeł oryginalnych. Oczywiście, te uwagi nie pomniejszają znaczenia ogólnego wniosku badaczki: „in the works of German Renaissance and post-Renaissance historians like Carion, Alsted or Clüver he could appreciate the quantity and the clear and simple organization of the materials and, up to a certain extend, the general didactic and religious framework containing the historical account” (S. 337). Trafne okazało się też przypuszczenie o tym, że św. Dymitr „knew the *Centuriae* of Magdeburg by Flacius Illyricus and Carion’s work” (s. 299), może nawet nie za pośrednictwem tych ostatnich, ale bezpośrednio, gdyż potwierdzają to dwie glosy marginalne w rękopisie autoryzowanym: „⟨qua Centuriam 3tj mille⟩” (k. 173, o Assurze); „⟨10 centuria 3tj mille.⟩” (K. 177, o Ninie). Gwoli ścisłości, w rękopisie św. Dymitr trzykrotnie powołuje się na Clüvera i aż 14 razy na Alsteda. Trzeba wspomnieć jeszcze o Janie Slejdanie (1506-31 X 1556), choć został on wymieniony tylko przy próbie ustalenia lat panowania założyciela państwa babilońskiego (Rdz. X, 8): „⟨Истор. внѣшнѣ.⟩ Немрод первый на земли царь, въ Вавлонѣ престол свой имѣвый, царствовалъ лѣта ~ доволна, [...]. ⟨na wklejonym pasku papieru: ~Sleidanus dicit annos 56. Sic et Strykowski. et Bellarminus et Turselinus: Annos 65.⟩” (K. 167), ale książka Sleidana i *Chronicon* Cariona stanowiły podręczniki bardzo rozpowszechnione w Niemczech i za granicą¹⁸. Były one też ogólnie zbliżone w treści i kompozycji. Na przykład Jean Delumeau podkreśla, że „opierając się na prorocत्वach Daniela i następnie czterech monarchii, Carion sądzi tak samo jak Melanchton, że historia ludzka dobiega swego kresu. Tę samą opinię formułuje Sleidan w słynnym traktacie o znamiennym tytule *De quatuor summis imperiis* (1556)”¹⁹. Można by teraz założyć, że eschatologiczne niepokoje autorów

¹⁸ Cl.-G. D u b o i s, *La Conception de l’histoire de France au XVIe siècle (1560-1610)*, Paris 1977, s. 425. Jak wiadomo kroniki Cariona i Nauclera, *Sypplementvm Supplementi Chronicarum* eremity J. F. Bergomata, a najbardziej dzieło J. Slejdana posłużyły też za źródło i w pewnym sensie za wzór *Kroniki „rycerza i ziemianina”* Marcina Bielskiego (Kraków 1564, k. 193-239). Wszystkie te księgi zachowały się w bibliotece św. Dymitra Rostowskiego i zostały wykorzystane w *Latopisie celijnym*.

¹⁹ J. D e l u m e a u, *Strach w kulturze Zachodu. XIV-XVIII w.*, Warszawa 1986, s. 205. W księgozbiornie św. Dymitra zachował się egzemplarz wydany w Wittenberdze (Excudebat

protestanckich zostały również oddane w *Latopisie*, kiedy rozważając o grzechach ludzkich, św. Dymitr mówi o sprawiedliwości i miłosierdziu Bożym oraz o Czystości i cierpieniu Chrystusa: „Правосудіе Его яритса гнѣвом праведным на беззаконнующаго: м(и)л(о)с(е)рдіе же Того утлает гнѣв, [...]. Б(о)жїе правосудіе изошрлет мечь, еже казнити грѣшника: м(и)л(о)с(е)рдіе же Его уготавлиет врачество, цѣлбы, еже исцѣлвити грѣховныа назвы [...]. Правосудіе ѿтверзает геенну огненную грѣшнику: м(и)л(о)с(е)рдіе же ѿтверзает пред лицем Отца Н(е)б(е)снаго назвы Хр(и)стовы, [...], таже подыат грѣшника ради”. (К. 123v.) Ale w tym miejscu powołuje się on na kazania jezuitów polskich Tomasza Młodzianowskiego (1622-1686) i Kaspra Antoniego Drużbickiego (1587-1662): „(Młodzianowski Tomo 1. fol: 400. || Gaspar Drużbickij fol: 74.)”. Dowodzi to raz jeszcze, że wśród źródeł całej spuścizny św. Dymitra Rostowskiego miejsce nadrzędne zajmuje bogaty dorobek jezuitów²⁰, różnie natomiast autorów innych wyznań, w tym i protestantów, których jednak rola jako źródła i wzorca nie może być ignorowana.

Uwagi krytyczne pod adresem protestantów w dziełach św. Dymitra są pojedyncze, przy czym nazywał on ich heretykami. Oto na przykład, rozważając o kształcie Krzyża w *Dochodzeniu o schizmatyckiej wierze bryńskiej*, w ślad za Marcinem Becanem SJ (1561–22 I 1624) stwierdza on, że „сіа же еретическая хула [o tym, iż Krzyż czteroramienny jest pieczęcią Antychrysta] произыйде древле ѿт нѣкоего Немчина Лютеранина, еретика БУЛЛИНГЕРА именуемаго, Мвропомазаніе хулившаго. (Citatus à

Johan. Schmidt, Impensis Clementis Bergeri Bibliop.) S. a. 12°, przedm. autora z 1556 r. – RPAAD, f. 1251, BMDS/in., nr 2155(3976). Liczne uwagi ręką właściciela, ulubionym synobrem (podkreślenia, marginalne „NB” itp.): s. 1, 7, 8, 10-12, 16, 18, 20, 29-30, 30 (NB). Zob. il. 2.

²⁰ Zob.: Л. А. Я н к о в с к а, *Литературно-богословское наследие Святителя Димитрия Ростовского: восприятие иезуитской науки XVI-XVII вв.* Автореферат диссерт. на соиск. уч. ст. доктора филолог. наук, Москва 1994. Praca poświęcona szczególnie opracowaniu reserpcji nauki jezuickiej przez „ostatniego pisarza ogólnostowianńskiego” oparta na autentycznych źródłach wraz z dokładnym komentowanym opisem 92 zachowanych oraz jeszcze nie odnalezionych dzieł 43 uczonych jezuitów. O wpływie Corneliusa à Lapide zob. też: В г о г і В е р с о f f, dz. cyt., s. 337-345; М. А. Ф е д о т о в а, *О двух источниках украинских проповедей (Фома Младзяновский и Корнелий а Липиде)*, „Труды Отдела древнерусской литературы”, т. XLVIII, С.-Петербург 1993, s. 343-350; т а ж, *Ораторская проза Димитрия Ростовского (украинский период: 1670-1700 гг.)*. Автореферат диссерт. на соиск. уч. ст. кандидата филолог. наук, С.-Петербург 1995, s. 13, 15-16.

Becano, l cap: 27. de Antichristo, l num: 42. fol: 614”.)²¹ Własnoręcznie zanotował też fakt, że w r. 1562 „три еретики зборовыйи, Матѳеѳ Кавечинский, Симон Будный, Лаврентий Кришковский, Катихизис свой еретический лютерский, друковали в литовском градѣ Несвѣжи, в державѣ Радивилов лютров”²².

O wysokim stopniu zainteresowania św. Dymitra z Rostowa historiograficznym dorobkiem teologów protestanckich świadczy nie tylko ułożona przez św. Dymitra lista źródeł *Latopisu* (zob. *Dodatek*), ale i fakt, że poza aktywnymi poszukiwaniami „chronografów” wielkoruskich uparcie szukał źródeł pochodzenia zachodniego, również teologicznych i historycznych opracowań protestantów.

„Laudabiles sunt hae Regiones, quae tales libros, vel potius talium librorum autores doctissimos eruditissimos producunt”, napisał św. Dymitr z Rostowa 8 XI 1708 r. do kupca-bibliopola Isaaka Vanderburga, dziękując mu za „Alstedii opera pretiosissima [...], in quibus quot paginas reuolio, tot fructus colligo”²³. I. A. Szlapkin, cytujący ten list po raz pierwszy, prawdopodobnie również był zaskoczony pochwałą „krajów” i wysoce uczonych autorów, gdyż podał to zdanie kursywą, nie komentując go jednak²⁴. A „Niemczyn”²⁵ Isaak Vanderburg, „Magnifico Domino”, „amicorum optime”, „benefactor optime”, dostarczał Metropolicie Rostowskiemu zachodnie wydania przeważnie autorów protestanckich, co potwierdza zarówno treść czterech listów z *Epistołarza*, jak i proveniencja Właściciela na odnalezionych książkach

²¹ RPAAD, f. 381, rękopisy BMDS, nr 352(401), k. 265. Rękopis autoryzowany, z biblioteki św. Dymitra. W odpowiednim rozdziale książki M. Becana (*Obiectio desumpta ex notis Antichristi*) cynobrowym „NB” na marginesie i podkreśleniami w tekście dokładnie oznakował on zapożyczone *ad argumentum* miejsce: „42. Septima est, imprimere subditis characterem. At hoc facit Pontifex: ergo est Antichristus. Respond. Aduersarij dissentiunt in modo explicandi, quid sit ille character. <NB> Bullinger[us] vult esse unctionem charismatis, quo Christiani signantur in fronte, quando suspiciunt Sacramentum Confirmationis. [...]”. M. B e c a n i SJ, *OPERA OMNIA*, t. I, Moguntiae 1630, 2°, s. 614.1. RPAAD, f. 1251, BMDS/in., nr 430(3237). Fil.: „101. Беканусъ”; por.: B r o g i B e r c o f f, dz. cyt., s. 354-356.

²² CBN ANU, nr 345(162Л), rkp. cyt., k. 120. *Katechizm* Szymona Budnego (Nieswiż, 13 V 1562, 4°) jako „heretycki” czy „zamorski” wspominany jest również w listach i *Docho-dzeniu o schizmatyckiej wierze bryńskiej*.

²³ *Epistołar*, rkp. cyt., k. 9.

²⁴ Ш л я п к и н, dz. cyt., s. 452 i 417 przypis 1.

²⁵ Tak w adresie pierwszego listu (4 XII 1707 z Rostowa), ręką św. Dymitra: „К Немчину, к Архангелскому городу” (rkp. cyt., k. 3v.). Nie udało się dotychczas odszukać dokładniejszych danych o pochodzeniu księgarza i jego działalności.

z jego biblioteki. Z listów wynika, że na początku w ciągu zaledwie tygodnia (4-15 XII 1707) metropolita otrzymał od tego księgarza co najmniej osiem książek: „1. Petri Rauanelli Bibliotheca Sacra²⁶. 2. Mellificium Theologicum²⁷. 3. Nouum Testamentum²⁸. 4. Marci Friderici Wendelini²⁹. 5. Francisci Baronis de Verulamio³⁰. 6. Ars Concionandi Gulielmi Price An-

²⁶ Fil.: „80. Петри Раванелли Библиотека Сакра”. Pozycja nie odnaleziona. Prawdopodobnie: *Petri Ravanelli Bibliotheca Sacra*, Genevae 1660, 2°.

²⁷ Dzieło luteranckiego teologa i kaznodziei J. Binchiusa (1586–20 II 1671): *Mellificium Theologicum AD DISPUTANDUM et concionandum proficuum, in memoriae et penuriae subsidium adornatum, per omnes s. s. theologiae locos digestvm, Quinque partibus absolutum, CENSURIS VIRORUM CLARISSIMORUM ORNATUM,*

Indice locupletissimo { dictorum in eo explicatorum } donatum,
rerum in eo contentarum }

Colligente [et] producente *M. Johanne Binchio*, Pastore apud Hervordienses Palaeopolitano. [Pars 1-2 – M.DC.LII.]. Francfurti Sumptibus JOANNIS BEYERI Anno MDCLV, 4°. – RPAAD, f. 1251, BMDS/in., nr 831-832(3391). Fil.: „91. Меллифициум теологикум”. Dwie części w jednym tomie. W górnej części białej, pergaminowej oprawy bezpośrednio na skórze zapis św. Dymitra, częściowo zaklejony exlibrisem BMDS: „[Melli]ficium Theologicum. [à] D: Jsaac VanderBurg [Ann]: 1707. decembris 15”. Na odwrocie inny zapis-autograf o podobnej treści: „à D: Jsaac Vander Burg | Ann: 1707. Decembris 15”. Niżej skrócony tytuł ręką Filareta: „Меллифициум.” W treści brak jakichkolwiek zapisów i podkreśleń św. Dymitra.

²⁸ W *Rejestrze* biblioteki pozycja ta nie figuruje. Brak dokładniejszych danych dla identyfikacji wydania.

²⁹ *CHRISTIANAE THEOLOGIAE, libri II. Methodice dispositi, Perpetua praeceptorum succinctorum [et] perspicuarum omnium controversiarum, quae in Ecclesiis [et] Scholis Theologicis hodie agitantur, compendiosâ [et] Logicâ tractatione ita illustrati [et] temperati, ut [et] adultioribus SS. Theologiae studiosis, [et] novellis tironibus commodèinserviant. Editio Novissima Emendatior, multisque quaestionibus, Theoreticis [et] Practicis inprimis ad Casuum Theologiam pertinentibus auctor. Studio [et] Opera MARCI-FREDERICI WENDELLINI, Archipalatini, Gymnasii Anhaltini Rectoris, Theologiae [et] Philosophiae Professoris. Amstelodami, Apud Joannem Janssonium. MDCL, 12°. – RPAAD, f. 1251, BMDS/in., nr 2158(3979), 12°. Fil.: „131. Феология Христiana”. Na grzbiecie ręką św. Dymitra tytuł: „THEOLOGIA X(ri)stiana [!] Vendelini”. Zapis-autograf na górnej okładce natomiast niemal w całości zaklejony został etykietką BMDS („Синодальная типография” z odręcznie wpisanymi numerami sygnatur): „[...]stiana [...] Burg [...]bris 15”. Przez analogię do zapisów na książkach Binchiusa i Price można zrekonstruować pełną treść: „Theologia Christiana à D: Isaac VanderBurg Ann: 1707. Decembris 15”. Na rewersie okładki notatki Filareta: „Феологіа Христїан[а]”; „ростовскаго архїере[а] Димитріа”. W treści są podkreślenia synobrem, lecz nie przurominają one charakteru pisma Metropolity.*

³⁰ [Franciscus Baronis de Verulamio, Vice-Comitis Sancti Albani], *HISTORIA VITAE ET MORTIS*. Lugduni Batavorum. Ex officinâ Joannis Maire. MDCXXXVII. 12°. – RPAAD, f. 1251, BMDS/in., nr 2111(3940). Fil.: „68. Гисторїа вите ет мортис. Parvul[us] libell[us] alb[us]”. W górnej części białej pergaminowej oprawy ręką św. Dymitra Rostowskiego napisano: „Historia Vitae et Mortis à D: Isaac Vanderburg Ann:

gli³¹. 7. Loci communes Sacrae Theologiae³². 8. Sulpici Seueri³³. (8 I 1708. Rkps. cyt., k. 6). Następnie do 8 XI 1708 r. otrzymał dzieła słynnego kalwińskiego teologa, filozofa i pedagoga Jana Henryka Alsteda³⁴ oraz nie-

1707. decembr: 15". Brak jakichkolwiek zapisów Filareta. W tekście nie zauważono notatek bądź uwag ostatniego właściciela. Por. nieudane dociekania o tym autorze u Brogi Bercoff (dz. cyt., s. 355).

³¹ [G u l i e l m u s P r i c e A n g l u s (William Price, †1666)], Ars CONCIONANDI Regulis perspicuis, [et] Exemplis Palmariis, [et] multifariis, concinnata [et] instructa; *CVM INDICE TRIPLICI*, 1. *Capitum*. 2. *Locorum Scripturae, qui hic analysantur, explicantur, applicantur*. 3. *Rerum, [et] Verborum, quae hic tractantur*. PER GVLIELMVM PRICE, Anglum, S. T. B. [= Sacrae Theologiae Baccalaurum] [et] Pastorem Amstelodamensem. [Sygnet drukarni Elzewirów: „MINERVA”.] AMSTELODAMI, Apud Ludovicum [et] Daniele Elzevirios MDCLVII, mała 8° (10x16cm). – MK RBP, Amsterdam /Elzevier/1657/8°/Price; inw. MK. VIII-13422. Fil.: „129. Либеллюс Арс Конкорданди [!]”. Na górnej okładce oprawy, u góry na naklejce ręką św. Dymitra Rostowskiego podpisano: „à D: Isaak VanderBurg. Ann: 1707. decemb[ris] 15”. Na dole druga, nieco uszkodzona naklejka z tytułem również wypisanym przez św. Dymitra: „Ars conciona[nd]i”. Proweniencja na rewersie górnej okładki oprawy: na samej górze, ręką św. Dymitra: „à D: Isaak VanderBurg Ann: 1707. Decembr: 15”. Niżej notatki Filareta: „Арс Конкорданди [!]” i na samym dole: „ростовскаго архіерѣа Димїтріа”. W treści nie ma żadnych uwag bądź notatek właściciela. Książeczka zdaje się unikalna: brak jej w jednej z bogatszych kolekcji wydań Elzewirowskich. Zob.: *Vilniaus Universiteto Elzeyvrai: Katalogas*, Sudarė Račius, Vilnius 1993. Drożej Koleżance dr hab. Irenie Kadulskiej, prof. Uniwersytetu Gdańskiego, serdecznie dziękuję za życzliwe ofiarowanie mi tego pięknego katalogu.

³² [Musculus Wolfgangus Dusanus, ur. w 1497 r. w Lotharyngii]: Loci communes Sacrae theologiae, iam recens recogniti [et] emendati: per Wolfgangvm Mvsculum Dusanum. Basileae, Ex Officina Heruagiana: per Eusebium Episcopium, Anno M.D.LXVII, 8°. – RPAAD, f. 1251, BMDS/in., nr 750(3379), 8°. Fil.: „92. Теология а D: Исаак Вандербург”. W górnym lewym rogu górnej okładki naklejka z zapisem św. Dymitra: „[Theol]ogia [à D. Isaac] Vanderburg [Ann: 1707] decembris 15”. Zapis częściowo zaklejony nową etykietką BMDS („Синодальная типография”) odtworzono przez analogię do autografów właściciela w innych książkach. Na rewersie uogólniony przez Filareta tytuł („Феологіа”) oraz niżej: „ростовскаго архіерѣа Димїтріа”, zaś na rewersie górnej wyklejki notatka nieznanego czytelnika: „Epistol Jacobi. pag: 378, 507, 500”. Innych zapisów nie ma.

³³ Fil.: „49. Суплиции Севери Гисториа Сакра. Libellus parvulus albus”. Pozycja nie odnaleziona. Niewątpliwie *Suplitii Severi Historia Sacra*, natomiast ustalenie dokładnego adresu wydawniczego jest niemożliwe wobec istnienia kilku wydań małego formatu (np. Basileae 1556, 8°; Coloniae Agrippinae 1573, 8° etc.).

³⁴ Fil.: „55. Іоганніс Генрици Алстедіи тезаврус хронологіе”. (W przedruku I. A. Szlarkina dodano: „преосвященнаго Рязанскаго”, z czego wynikałoby, że książka stanowiła własność Stefana Jaworskiego). Pozycja nie odnaleziona. Oczywiście to musi być wydanie: *Johannis-Henrici Alstedii, THESAURUS CHRONOLOGIAE in quo Universa temporum [et] historiarum series in omni vitae genere ita ponitur ob oculos, ut fundamenta Chronologiae ex S. literis [et] calculo astronomico eruantur, [et] deinceps tituli homogenei in certas classes memoriae causâ digerantur. Editio tertia limata, [et] aucta*, Herbornae Nassoviorum. Anno

co może mniej głośnego, ale szanowanego w ówczesnej Rosji pastora, magistra filozofii i teologii Wilhelma Stratemanna (1629–10 IX 1684)³⁵, a najprawdopodobniej po 17 III 1709 – popularnego Gabriela Bucellina (1599–?)³⁶, benedyktyna, 7-krotnie wymienionego w glosach *Latopisu*.

Aż 11 razy św. Dymitr Rostowski powołuje się na wspomnianego już powyżej Jana Funcka (24 II 1518–28 X 1566), osobowości intrygującej nie tylko ze względu na jego ciekawe prace. Otóż okazało się, iż uczonego homiletyk i poeta, bardzo solidny „chronologista”, magister teologii Johann Funcius, kaznodzieja nadworny księcia Albrechta (1511–1547) od r. 1546, był podobno twardym zwolennikiem „kacerza” Osiandra (A. Hosemanna, 1498–

M DC XXXVII, 4°. Rok wydania zaznaczył sam św. Dymitr Rostowski w wykazie „chronologistów”: „Johan: Alstedius, – – – – – 1637”; zob. *Dodatek*, k. 467(445). Dzieło 9-krotnie cytowane w *Latopisie celijnym*. Identyczne wydanie: BG PAN, Lb 214, 4°.

Fil.: „182. Енциклопедіе томус 1 и 2. 182. Енциклопедіе томус 3 и 4”. Niewykluczone, że jest to wydanie najbardziej popularnej wówczas encyklopedii powszechnej: *Johannis-Henrici Alstedii, ENCYKLOPEDIA Septem tomis distincta*, [...]. Herbornae Nassoviorum Anno M.DC.XXX, 2°. (Wg egz. BG PAN, Ac 1062. „Ex Bibliotheca Senatvs Gedanensis”).

³⁵ M. W. STRATEMANNI, THEATRUM HISTORICUM Exhibens Memoriae juvandaе causa, per Decem Exitus [et] secula, omnes Reges, Imperatores, Pontifices Romanos, Viros celebres, [et]c, Universamq[ue]; Historiarum Sacrarum [et] Prophanarum seriem, à Mundi origine ad annum M.DC.LVI concinnum. Nunc Multis in locis emendatum, auctum [et] ad Annum M DC XCIV leniò continuatum. LIPSAE [et] FRANCOFURTI, Apud JOH. HERBORD KLOSIUM, Bibliopol. Anno M DC XCIV [1694], 8°. – RPAAD, f. 1251, BMDS/in., nr 1515(3651), 8°. Fil.: „54. Театрум гисторикум Стратеманни”. Na rewersie górnej okładki autograf: „Demetrius Saucz Metropolitа Rostouiensis subscripsit Anno 1708, octobris 23”. Niżej jego ręką: „praecipua”, a pod tym zapis innym charakterem pisma: „Locustae grav comodebat Joannis 215”. I dalej metropolita wypisał najważniejsze dla niego strony, [atramentem]: | 244. Seneca. | 252: de barba. | 253 de azymis. | 254. | 255. | 257. | 260 | 275. | 281 | 456 organa | 457 sudarium | 479 de Spir: S. | 543. | 559. | 566 | 625, 6, 7, 8 9 | 638. 640. | 658. 9. | 662. | 681. | 684. | [cynobrem:] 692: 693: 4: | atramentem: | 705. 724. | 760. 761. | [cynobrem:] 783, 785, 821”. Ale w treści św. Dymitr podkreślił cynobrem tylko kilka słów w *Przedmowie* na temat sposobu pisania historii: „[...] Cum verò libertas historiae scribendae, quae apud antiquos fuit maxima, hodie nulla sit, nihilq[ue] sit jam dictum, quod non sit dictum prius ut Comicus ait, nova hic non proposui, sed ut Graeci loqvuntur Τά παλαια κάσινως έλεγον, hoc est veteres quidem res, verum novo indutas habitu produxi, etiam Helvici, Gerhardi, Kromayeri, Hornei, Hildebrandi, Bokkornii, Micraelii, Schleidani, [et]c. verba, ut [et] ipsi aliorum, sic ego vicissim eorum, studio alicubi retinui. [...]”. K. nlb. 7(7a); por.: B r o g i B e r c o f f, dz. cyt., s. 317, 324-325.

³⁶ Fil.: „167. Буцелини парс секунда”. Pozycja nie odnaleziona, nie zidentyfikowana; wydana w r. 1672; zob. *Dodatek*, k. 467(445); por. B r o g i B e r c o f f, dz. cyt., s. 300.

CHRONOLOGIA: Hoc est,

OMNIVM TEMPORVM
ET ANNORVM AB INITIO
MVNDI, VSQVE AD ANNUM A NATO
Christo M. D. LII. in prima editione ab autore deducta: Pòst ab eodem
recognita, aucta, & in annum 1566. Indeque tandem ab alijs in
hunc vsque annum præsentem 1578. producta

C O M P V T A T I O.

*IN QVA METHODICE ENVMERAN-
TUR OMNIVM POPVLORV, REGNORVM
que memorabilium origines ac successiones. Item, omnes eorum Reges, quando quisq;
ceperit, quàm diu regnarit, quid dignum memoria gesserit, Quis status populi DEI
fuerit: ac quemadmodum translata sint Imperia, à populo in populum etc. Et si qui
viri illustres, que facinora egregia, ac si quid amplius memoratu dignum
extitit, ea omnia breuiter suis locis referuntur.*

*Suntq; in hac computatione omnia tempora, tum ex sacra Biblijs, tum ex optimis quibusq; autoribus,
Historicis, & Astronomorum obseruationibus, summa fide ac diligètia conciliata.*

I T E M

COMMENTARIORVM LIBRI
DECEM, IN QVIBVS QVID
tradatur, proprio titulo indicatur.

Autore

JOHANNES FUNCCIO
Norimbergens.

*Accessit etiam rerum ac verborum memorabilium
Index copiosissimus.*

ADRIAN ENGELKE
COP. D.

WUITEBERGÆ
*Excudebat Mattheus Uelack, Typis
Iohannis Schwertelij.*

M. D. LXXVIII.

3. Joannes Funcius, *CHRONOLOGIA* [...], Witebergae 1578, 2°.
Karta tytułowa. Egz. BG PAN, Ma 3351/3. Ex libris: Adrian Engelke.

–1552)³⁷ i „przewrotu kościelno-państwowego”, był oskarżony również o „łapownictwo i rozdawnictwo”. Na skutek tego wraz z Maciejem Horstem, Janem Schelem i Janem Steinbachem został osądzony i – co wydaje się być znamienne – gdy tłum śpiewał „Nun bitten wir den heiligen Geist” ścięty był na rynku Knipawskim 28 X 1566 r. Jak na ironię losu, tego samego dnia 19 lat wcześniej przybył z Norymbergi do Królewca³⁸. Właśnie tutaj w r. 1552 ukończył J. Funck swoją *Chronologię*, której pierwsza część ukazała się w Norymberdze (1545; ADB, VIII, 199). Na liście źródeł *Latopisu celijnego* zanotowano wydanie z 1570 r., w *Rejestrze* biblioteki św. Dymitra nie odnotowane bądź ukryte, podobnie jak książka G. Price, pod zniekształconym tytułem „67. Хроникон сакрум а мундо кондито”. Skryba listy najprawdopodobniej się pomylił, gdyż w spenetrowanych katalogach i opisach takiego wydania brak. Istnieje natomiast identyczne, rarytasowe wydanie z r. 1578: CHRONOLOGIA: Hoc est, OMNIVM TEMPORVM ET ANNORVM AB INITIO MVNDI, VSQVE AD ANNUM A NATO Christo M. D. LII. in prima editione ab autore deducta: Pòst ab eodem recognita, aucta, [et] in annum 1566. Indeq[ue] tandem ab alijs in hunc vsque annum praesentem 1578. producta *COMPVTATIO. IN QVA METHODICE ENVMERANTVR OMNIVM POPVLORVM, REGNORVM que memorabilium origines ac successiones. Item, omnes eorum Reges, quando quisq[ue] coeperit, quàmdu regnarit, quid dignum memoria gesserit, Quis status populi DEI fuerit: ac quemadmodum translata sint Imperia, à populo in populum [et]c. Et si qui viri illustres, quae facinora egregia, ac si quid amplius memoratu dignum extitit, ea omnia breuiter suis locis referuntur. Suntq[ue] in hac computatione omnia tempora, tùm ex sacris Biblijs, tùm ex optimis quibusq[ue] autoribus, Historicis, [et] Astronomorum obseruationibus, summa fide ac diligentia conciliata. ITEM COMMENTARIORVM LIBRI DECEM, IN QVIBVS QVID tradatur, proprio titulo indicatur. Autore JOHANNE FUNCCIO Norimbergense. Accessit etiam rerum ac verborum memorabilium Index copiosissimus. VVITEBERGAE Excu-*

³⁷ Zob.: J. D e l u m e a u, *Reformy chrześcijaństwa w XVI i XVII w. Narodziny i rozwój reformy protestanckiej*, t. I, Warszawa 1986, s. 70, 184. Wprawdzie za pobytu Zygmunta Augusta jesienią 1552 r. w Królewcu miał J. Funck kazanie przeciw Osiandrowi, co nie było uwzględnione przez sąd. (ADB, VIII, 197; H a s e, dz. cyt. infra, s. 203-204).

³⁸ Udokumentowane archiwaliami i opracowaniami szczegóły zob. w art. J. Małka *Proces kryminalny nowych radców w Knipawie-Królewcu (9 X–28 X 1566 r.)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2(80), Olsztyn 1963, s. 181-232. Najdokładniejsza biografia J. Funcka: C. A. H a s e, *Herzog Albrecht von Preussen und sein Hofprediger. Eine Königsberger Tragödie aus dem Zeitalter der Reformation*, Leipzig 1879, s. 81-381.

*debat Matthaeus VVelack, Typis Iohannis Schwertelij. ANNO M. D. LXXVIII. 2°. (Estr. XVI, 368: tylko egz. BJ). Według egz. BG PAN, Ma 3351 | 3³⁹. K. nlb. 1-5: Dedykacja Albertowi Brandenburskiemu, jak i w pierwszym wydaniu z r. 1552 w Regiomonte; k. nlb. 5v: „AVTORVM NOMINA, QVORVM SCRIPTIS ATQVE OPERIBVS IN HAC CHRONOLOGIA concinnanda vsi sumus, ut et ijs suos maneret honor, hoc loco indicare libuit” (na tej liście podano 151 autorów i dzieł, a na końcu jeszcze zastrzeżenie: „Habuius praeterea varia diuersorum scripta [et] collectanea, quorum autores ignorantur, alioqui [et] ipsos suo honore non defraudaremus”.); II karta tyt., do pierwszej części dzieła, przedstawiającej historię „temporum et regnorum” w postaci tablic chronologicznych (s. 9-[171]); między winiętkami, kursywą, pochwalny 10-wiersz po grecku (ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ΛΥΚΙΟΥ), na rewersie tej karty tytułowej przedmowa „Pio Lectori Ioahannes Fvncivs”; krótkie wprowadzenie do historii Stworzenia, bez osobnego tytułu (s. 3-4); GENESIS QVINTO CAPITE. (Tablica genealogiczna, s. 5-7); wyjaśnienia do tablic chronologicznych i komentarzy (s. 8). Po indeksie (RERVMET NOMINUM MEMORABILIVM IN CHRONOLOGIA [...], k. nlb. [172]-204, fol. Ff – Ll₃), z osobną kartą tytułową dodatek: *COMMENTARIORVM IN PRAEEDENTEM CHRONOLOGIAM LIBRI DECEM: IN QVIBVS CVM ORDINIS IN EODEM OPERE OBSERVATI, SVIS LOCIS RATIO ARGVmentis probabilibus redditur: tùm difficilia quaedam sacrosanctae Scripturae loca, vtpote quae remota diligenti temporum computatione, satis dignè nunquam enarrati possunt, commodè explicantur: Adiunctis obiterijs Historijs, quae in ipso XPONOLOGÍAS Opere ascribi nequiverunt, veruntamen ad declarationem istiusmodi locorum, [et] ad Ecclesiae Dei, Rerumq[ue] publicarum conditionem singulorum temporum cognoscendam, summè videbantur necessariae. AVCTORE IOHANNE FVNCCIO. Quid singulis libris tractetur, mox sequens Argumentorum Tabula indicat. VVITEBERGAE Excvdebat Matthaevs VVelack, Typis Iohannis Schvvertelii. ANNO SALVTIS M.D.LXXVIII. (170 k. nlb.: tyt. [A i] – [Y iiiij]). Już z treści kart tytułowych i preliminariów konkludować można o erudycji i dociekliwości autora, jego uczciwości i staranności w doborze i wykorzystaniu wielu źródeł, wskazanych w marginaliach i glosach interlinearnych.**

³⁹ Egz. unikatowy także z uwagi na osobę właściciela, którym był, jak widać z miedziorytowego ekslibrisu, Adrian Engelke (26 VIII 1605–19 IV 1661), historyk, Consul Dantiscarum, protobibliotekarz w Bibliotece Rady miasta Gdańska. Zob. il. 3. W książce liczne notatki i podkreślenia.

Konfrontacja tekstologiczna pokazuje, iż św. Dymitr Rostowski musiał skorzystać z identycznego, jeśli nie tego samego wydania *Chronologii* J. Funcka⁴⁰:

Latopis św. Dymitra:

[...] Исус Навин [...] колико же воеводствава Израїлю, нѣсть совершеннаго извѣстїа: [...] Римского же языка Хронологи не согласуют съ собою. [...] Иныи [лѣт] 32. <Funcsius et Carion>". (К. 29; wyd., s. 41: Функцій). Такожде и Римского діалекта лѣтописцы несогласно лѣта исчисляют: иныи ѿт смерти Исуса Навина до Гооонїила, [...] сочисляют лѣт 32. <Carion. fol: 42 et Funcsius fol: 33.> (К. 30; w wyd. brak przypisu)⁴¹.

Въ 10 лѣто Самуїлова владѣнїа Давид родиса. <Sic Funcsius fol: 46> (К. 34; wyd., s. 51: Иоанн Юнкїй).

Два лѣта [Езекїа сын Ахазов] царствова со ѿтцем, убо сам бѣ лѣт на царствѣ 27. <Sic Funcsius>. (К. 39; w wyd. brak przypisu).

Зоровавель, ѿт племени Давидова, [...] князь бѣ Иудеомъ лѣт 58. <Ex Ioanne Funcsio folio 65>. (К. 47; w wyd. brak przypisu).

Наггей Артаксад вождь бѣ Иудеомъ лѣт 10. <Carion et Funcsius>. (К. 47v.; w wyd. brak przypisu).

Chronologia J. Funcka:

[A.M. 2494] MOSE moritur in Campestribus Moab, cui IOSVAH: successit, qui duxit Israëlem in terram promissam [et] praefuit et annis 32. <Ioseph: lib: 5. [...]>. (К. 33A).

[Anno Mundi 2860]: DAVID natus. (К. 46A).

[A. M.] 3217. Anno 3. OSEAE regnat EZECHIAS an: 29. regnavit an: 2. cum patre. <Iosephi lib: 10 à 14. [...]> (К. 58A).

[A. M. 3427] ZOROBABEL (Luc. 3) Iudaeorum Dux annis 58. <Iosephi lib: 11.> (К. 65A).

[A. M. 3674] DVX ARTAXAD NAGID an: 10. (К. 76A).

⁴⁰ Porównanie z wcześniejszym, nie dokończonym wydaniem z r. 1545 (Norimbergae; egz. BG PAN, Nm 10206/2) również dowodzi prawidłowości tego założenia.

⁴¹ W *Kronice* J. Cariona tak samo: „[...] MOISES moritur, quadragesimo anno post exitum ex Aegypto, [...]. Huic successit IOSVA, qui fuit Dux populi Israël, annos triginta duos”. (К. 42. cyt. egz. BMDS, z biblioteki św. Dymitra; podkreślenie cynobrem). J. Funck nie wymienił nazwiska Cariona na liście swoich źródeł, chociaż dobrze go znał; zob. o tym: H a s e, dz. cyt., s. 105.

Неврод первый на земли цар, въ Вавлонѣ престол свой имевый [...], погибе съ шумом, о егоже кончинѣ г(лаго)люют, [...] друзіи же сказуют, ѿт бѣсов того похищенна быти. (Johan: Funccius fol: 10). (K. 167; w wyd. brak przypisu).

[A.M. 1792-] *Beros*: lib. 4. Nemrodus [...] quia post quinquaginta sex annos, subito non comparuit, translatus à Dijs: Fortè à Daemonis malis, ob maximam suam impiam pietatem. (K. 10B).

Oprócz większości przypisów źródłowych w wydaniach zdjęty został również dosyć duży fragment stanowiący dosłowny, chociaż skrócony, wypis z *Chronologii* Funcka: „[: Johannes Funccius folio 44. scribit sic: [A.M. 2815-2840] *Nota Tempora ludicum à morte Mose*, usq[ue] ad Samuelem sunt 357 anni, incluso Iosua. Nec falli sinit ratio 3. Regum 6. ubi numerantur anni ab Exitu ad Templum Salomonis 480. Vnde manifestus est error in Actis Apostolorum {13} *cap: 13: Scriptorum vitio _ _ _ graeca falsata sunt*, {Latina sane translatio bis falsa est, dum 450. annos ponit ante Iudices sub distributione terrae, cogens Lyram recurrere vsq[ue] ad annos Isaac. Graeca vero falsata sunt}, positis 450. pro 350. || saeculi scribentis errore, pro Triacosiois, facientis Tetracosiois :]. {Sic enim dicit Paulus. Tulit mores eorum in deserto an: 40. (hic vides Mosen includi) deinde quasi 350. annis dedit eis Iudices, vsq[ue] ad Samuelem. Inde postulauerunt Regem [et] dedit eis Saul filium Cis. annis 40. Hic vides Samuel [et] Saul cum suis annis seorsim excludi, à 350 annis, vt illi ipsi 350. anni maneant in Iudicum tempore. Quia autem dicit. Quasi sit ideo, quia 8. vel. 7. anni superant plenum numerum, quem voluit solum numerare, quem ad modum Iephtha quoq[ue] facit cum suis 300. annis plenis omittens sex superantes. Iud: 11. Haec Lutherus.}” (K. 32v.; Funck, k. 44A-45A)⁴².

Autor *Latopisu celijnego* wykorzystał również komentarz J. Funcka w takim oto ciekawym rozważaniu: „Мосох, ѿт сего Каппадоки, Мвссени, Иллврици, ещеже и Москвѣ, и прочіему Русскому народу, и всему

⁴² W klamrach figurowych opuszczone fragmenty oryginału; niewielkie zmiany stylistyczne zaznaczone są kursywą; podkreślenia ręką św. Dymitra Rostowskiego. Jedyna publikacja faksymile wypisu, z zaznaczeniem o braku w wydaniach: [Амфилохий (П. И. К а з а н - с к и й vel С е р г и е в с к и й), *Летописец, списанный св. Димитрием в Украйне с готового 2-й редакции до 1617 года с его примечаниями по полям, изображением его и с 25-ю нумерами снимков его почерка из 30 рукописей и печатных книг ему принадлежащих, и диплома ему поднесенного Московскою Духовною Академиею.* Издание Амфилохия Епископа Угличскаго, Москва 1892, k. 15v, wg egz. RBP, M^{57/3}, (Dodatek faksymile z rękopisów św. Dymitra posiadają nieliczne egzemplarze tego wydania).

Славенскому языку ѿт Мосоха произыйти, г(лаго)люют мнози, <Sic Strykowski fol: 17, et fol: 89. 90. 91. 92. | Gwagnin o Moskwie fol: 1. | Cornel: à Lap: in Gen: cap: 10. v: 2. fol: 133. 1B. | Alstedius fol: 328. | Strate-manus fol: 24.) такоже и с(ва)тый Пр(о)рок Иезекїиль именно Мосоха княза быти Росска рече, аще иныи и не согласуют, + ѡвыи бо ѿт Рифата сына Гомерова, сих расплодитиса сказуют <+ лѣтопис печерский скорописный лист: 7.) ѡвыиже ѿт Ѳгормы, брата Рифатова Москвѣ наже и Бѣлаа Русь ѿт инѣх нарицаетса, быти повѣствуют. <~ Joannes Functius lib. 1. Commentarium in Chronolog: suam.>” (К. 149v.; w wyd. brak przypisów)⁴³. W komentarzu Funcka jest schemat genealogiczny („SEQVVNTVR FIGVRAE GENERATIONIS FILIORVM ET NEPOTVM NOAH”), gdzie istotnie wśród pięciu synów Homera (starszego syna Jafeta) są: „[...] *RIPHAT, à qvo Riphei, qui [et] Paphlagones, indè, vt arbitror, pulsì, Rutheniam, quae Russia, habitarunt. TOGARMA, ab hoc Tartaros ortos, putat Lutherus: mihi magis videntur hinc orti Moscouitae, quos Albos Russos vocamus*”. (Lib. I, k. A iij v.). Albo: „Антигон старейшій сын Аристовулов, [...] послѣдний ѿт рода Маккавеов, Цар бысть Иер(у)с(а)лиму лѣт _ _ _ _ _ 4. Alstedius et Funccius лѣто _ _ _ 1”. (К. 49v.; wyd., s. 73: „Алстедій и Фунцкїй”). W komentarzach Funcka podano: „[A. M. 3925:] Antigonum Iudaeorum regem instituit: [...]. [A. M. 3926:] Antigonus regno potitus, [...]”. (Lib. III, k. F iijv.). I jeszcze jedno zapożyczenie z *Chronologii i Commentariorum*:

Ирод не ѿт Евреи, но ѿт язык родом, сын Анѳипатра Ідумеанина, прозиваемый Аскалонита, [...] прїат Іудейское царство и царствова лѣт 34. <Sic Funccius>. (К. 49v., w wyd. brak przypisu).

[A. M. 3926:] *HERODES à SENATV ROMANO rex appellatus est.* (К. 89A). [A.M. 3693] Anno vrbis Romae, 751. [...] Herodis verò Iudaeorum regis 34, [...]. (Lib. III, fol. [F iij]).

Można zauważyć również pewne naśladowanie metody J. Funcka w kompozycji dzieła św. Dymitra z Rostowa: pokazna lista źródeł, podobnie jak w *Księdze żywotów świętych* czy w innej, jeszcze nie znanej pracy bibliograficznej pisarza, zatytułowanej: „Именà лѣтописцѡв и когдà писали Истѡрїи, и прославилиса” (РМН, kol. Synodalna, Nr 6, k. 156-160v.), ułożonej w formie tablic i ukazującej 132 autorów (w 4 kolumnach po numerze porządkowym podano imię historyka i krótki tytuł jego dzieła, a potem daty

⁴³ U Alsteda: [A. M. 3909:] *Antigonus fit rex, Hierosolimâ à Parthis captâ. Regnat an. 1.* (*Thesaurus Chronologiae*, k. 99).

„brzegowe” opisanych przez niego wydarzeń, a ponadto dokonano klasyfikacji narodowościowej autorów); układ informacji w postaci tablic, bardzo popularny w kronikach uniwersalnych, jak podkreśla G. Brogi Bercoff (dz. cyt., s. 317), dobrze znany św. Dymitrowi z kroniki J. Alsteda, podręcznika B. Hamarana⁴⁴ czy wciąż nie opublikowanych dzieł chrystologicznych Symeona z Połocka⁴⁵ i in. Na początku *Latopisu* św. Dymitr również podaje *Chronologię*, „еже есть лѣточисленіе начинающееся от Адама до Р(о)жд(е)ства Х(ри)с(то)ва; сеже ово възмѣсто оглавленіа книги сеа: овоже да възтно будет читателю несогласіе лѣт, [...]”. (К. 23v.). Ta część w rękopisie autorskim ma odrębną kartę tytułową, starannie wypisaną synobrem: „+ ХРОНОЛОГІА по Библиах Славенских и по Хронографах рукописных Руских, такожде и Греческих и Римских; от начала мїробытіа, до Р(о)жд(е)ства Х(ри)с(то)ва; въ нейже изъавляется несогласіе лѣтописцов и показуется, яко нѣсть совершеннаго извѣстіа, въ кое лѣто бысть Р(о)жд(е)ство Х(ри)с(то)во”. (К. 25-51). W pierwszej części utworu św. Dymitra (od Adama do dynastii Machabejów i panowania Heroda Askalonity) poszczególne kolumny tablic przedstawiają zestawienie źródeł (Biblia, „chronografy” oraz źródła „rzymskie”), w drugiej zaś – tablice paschalne (zestawienie lat od Narodzin Chrystusa w zależności od „wruceleta” i kręgów słońca i księżyca)⁴⁶. A ponadto pewnego stopnia wpływu metody J. Funcka dopatrzeć się można w jednej szczególnej redakcji *Latopisu*, posiadającej wstęp adresowany do uczniów szkoły przy Domu Metropolity Rostowskiego (inc.: „Чадца моя любезнѣйшая, [...]”)⁴⁷,

⁴⁴ [CHRO]NOGRAFICUM Secula, [et] annos continuâ serie in haec tempora diductum, Additâ ad finem tabulae libello infortorio ad normam operis. [Holmae 1664], 2°. – RPAAD, f. 1251, BMDS/in., nr 2408(4034). W *Wykazie ksiąg* Filaret powtórzył początek tytułu z usterką drukarską: „288. Нографікум”; na rewersie górnej okładki zanotował jednak: „Хронологіа на латинскомъ языкѣ. || Ростовскаго архіерѣа Димітріа”. W treści są też wydrukowane gotykiem wyrazy w języku szwedzkim. Wydanie bardzo rzadkie, nie odszukane w dostępnych katalogach.

⁴⁵ Zob.: Л. А. Я н к о в с к а, *Богословское наследие Симеона Полоцкого в библиотеке св. Димитрия Ростовского (краткое комментированное описание)*, w: *Святой Димитрий, митрополит Ростовский. Исследования и материалы*. („Филевские чтения”, вып. IX), Москва 1994, s. 171-173.

⁴⁶ Zob.: L. J a n k o w s k a, *Św. Dymitra z Rostowa przyczynek do zagadnień chronologii historycznej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Sławistyka, nr 6, Gdańsk 1992, s. 119-146. Penetracja nie opublikowanych źródeł archiwalnych przekonała, iż zainteresowanie pisarza problematyką historyczno-chronologiczną nie było tylko „przyczynkiem”, lecz jest to duży, w zasadzie nie znany temat odrębny.

⁴⁷ Zob.: К а л у г и н, „Келейный летописец”, s. 170-172; por.: И. А. Ш л я п -

a także przeznaczoną widocznie dla tegoż odbiorcy tablicę „Вре́менъ Илѣ вѣкѡвъ по грѣческому съчислаются | 7̄ | ā: вѣк или вре́ма ѡт Ада́ма до пото́па. | ̄b̄: ѡт пото́па до Авраа́ма. | ̄f̄: ѡт Авраа́ма до исхо́да из Егѳпта. | ̄d̄: ѡт исхо́да до Д(а)в(и)да. | ̄ē: ѡт Д(а)в(и)да до плѣне́нїа вавилѡнскаго. | ̄s̄: ѡт плѣне́нїа до Хр(и)ста. | 7̄: ѡт Хр(и)ста до сконча́нїа мїра. | ̄ī: вѣк вѣчный емуже не бу́дет коньца́ бѹдущей жїзни. | Востѡчнїи отцы обы́чно ѡсмы́м вѣкѡм | нарица́ют, іакѡже видѣти е́сть тѡ | в слѡвѣ с(ва)таго Григѡ́рїа Нѣскаго | на ѡбрѣзанїе Г(о)с(по)дне, идѣже глаголет сїце: Осмо=| днѣвно ѡбрѣзанїе законоположїса осма=|го мнѣ вѣка бѹдущаго ѡсмерїцею назна́-|менующїй. | И пр(е)п(о)д(о)бный Стефа́н канѡнов творѣц, | на то́йже пра́здникъ въ пѣсни пѣрвой г(лаго)лет: | Осмерїцею днѣй носѣщи ѡбраз бѹду=|щаго вѣка. | И в пѣсни ̄d̄: бѹдущаго непреста́нную | вѣка жїзнь изобража́ет вл(а)д(ы)ка. | Ω то́мже и въ Лѣствичнику зрї слѡво е́ листъ ч7̄”⁴⁸: W *Chronologii* J. Funcka kojarzy się to z tablicą genealogiczną *GENESIS QUINTO CAPITIS* (s. 5-7).

W poszukiwaniu prawidłowych dat św. Dymitr porównuje kilka opracowań różnych autorów, jak na przykład przytoczone powyżej zdanie o 58-letnim królowaniu Zorobabla potwierdzone w głosie marginalnej powołaniem się na sześciu autorów, wśród których jest czterech protestantów i dwóch antagonistów jezuitów: „(Ex Joanne Funcio folio 65 | Ex Joanne Alstedio folio 98 | Ex Wilhelmo Stratemanno, à fol: 252 | Ex Christiano Adrichomio fol: 163 | Ex Bellarmini Chronologia fol: 18 et 19. | Ex Carione à fol: 183.)” (Rkp. cyt., k. 47). Albo w opowiadaniu o śmierci Lamecha: „(Sic S: Hieronimus et alii citati à Cornel: in Gen: cap: 4. v: 23. fol: 97.2.C.D. et Nauclerus fol: 8. et Strykowski fol: 3. et Biblia Wuykowa post cap: 3. Gen. [S. 7, v. 23])” (Rkp. cyt., k. 90). Autora *Latopisu* nie interesuje przynależność wyznaniowa uczonych, ich pochodzenie czy wzajemna wrogość; ich prace służą mu wyłącznie jako źródło informacji do porównania. W swojej twórczości nie wtrącał się on w ogóle do żadnych polemik religijnych. Nawet *Dochodzenie o schizma-*

к и н. *Библиографические разыскания в русских и заграничных библиотеках по славяно-русской письменности. (Петровская эпоха)*, Москва-С. Петербург 1894, s. 19, 22, 24-25.

⁴⁸ RBP, F. 218, kol. Działu Rękopisów, nr 1171, k. 31v.; tekst w ramce, w oddzielnej kolumnie z prawej strony wpisano jedynie cyfrę 7 (7̄), wydzieloną tu kreskami pionowymi; pionowe kreski oznaczają podział na wiersze; publikuje się po raz pierwszy.

tyckiej wierze bryńskiej, uznane przez badaczy za dzieło polemiczne, stanowi sylogizm, zmierzający do nauczania „starowierców”.

A więc w czasie, kiedy na zachodzie Europy, zarówno w kręgu pisarzy Akademii Kijowsko-Mohylańskiej jak i w Polsce, powstawała olbrzymia polemiczna literatura kontrreformacyjna, słynny autor *Księgi żywotów świętych*, *Dochodzenia o schizmatyckiej wierze bryńskiej* i *Latopisu celijnego*, a także ponad stu kazań i pouczeń oraz wielu innych dzieł o treści religijnej, obficie korzystał z owoców zarówno jednych, jak i drugich, szczególnie zaś i najwięcej – z prac autorów jezuickich i protestanckich.

DODATEK

Św. Dymitr Rostowski. *Historici. Synopses Historicae. Chronologistae*
(Spis najważniejszych źródeł *Latopisu celijnego*).

+

Historici

	Anni* editionis* eorum*
~Georgius Cedrenus. _ _ _ _ _	1057. vixit*
Jacobus Bergomensis. _ _ _ _ _	1513. editus*
Joannes Nauclerus. _ _ _ _ _	1544. editus*
Josephus Judaeus. _ _ _ _ _	1580. edit[us]*
<u>Mathias Strykowski.</u> _ _ _ _ _	<u>1582.</u>
~Nicephorus Callistus, vixit 1300. _ _ _	1588.
<u>Baroniusz Polski</u> _ _ _ _ _	1603.
Petrus Opmeer. _ _ _ _ _	1611. edit[us]*
Хронографъ съ Греческого преведенный.	1665.
Christianus Adrichomius. _ _ _ _ _	1682.
{K. 444(466)v. } Synopses Historicae.	
Carion. _ _ _ _ _	1560.
Turselinus Soc: Jesu. _ _ _ _ _	1629.
Joannes Cliverus. _ _ _ _ _	1637.
Wilhelmi Stratemanni Theatrum. _ _ _	1664.
Fridericus Hildebrandus. _ _ _ _ _	1682.
Joannis de Bussieres Soc. J. Flosculi histor. _	1688.

{ K. 445(467)}	Chronologistae[.]	
Joannes Funccius.	_____	1570.
Bellarminus.	_____	1613.
Johan: Alstedius, * et Cluuerus**	_____	1637*
Cornelius à Lapide.	_____	1648.
Joannes Andreas Bosius.	_____	1660.
<Stratemanus>**		
Gabriel Bucelinus.	_____	1672.
<Adrichom[ius]>*		
Joannes Micrelius.	_____	1679.
<Hildebrandus>**		
<Bussier>**		
Илиа Копѣвскій.	_____	1699.
Петръ Канбаръ Никитичъ Акинфѣевъ.		1706.
М(Ѣ)С(А)ЦОСЛОВЪ МОСКОВСКИЙ.		

- RPAAD, f. 381, rękopisy BMDS, nr 420(57), 2°. „Календар или житія святыхъ многія руки Св. Димитрія Ростовъ”. (Tytuł zbioru na grzbiecie oprawy). Konwolut złożony z 56 adligatów; dawna foliacja świadczy, iż wiele kart utraciono. Adl. XLIII, k. 444(466)-445(467). Skoropis skryby; poprawki i uzupełnienia ręką św. Dymitra (wyżej oznakowane gwiazdkami); wykreślenie nazwisk Macieja Strykowskiego (cynobrem) i Baroniusza (atramentem) i połączenie ich linią pionową po lewej stronie; oznaczenie cynobrowymi „kawykami” nazwisk historyków greckich; wpisanie atramentem (*) i cynobrem (**) nazwisk „chronologistów”. Z zestawienia tej listy autorów z dwoma wykazami źródeł *Księgi żywotów świętych* wynika, że spis ten dotyczy *Latopisu celijnego* i został ułożony około 1705-1706 r., kiedy autor poważnie już rozpoczął pracę nad tym dziełem. Z poprawek i oznakowań św. Dymitra wynika natomiast, że klasyfikacja autorów w spisie nie jest ostateczna: pięciu autorów z rozdziału *Synopses Historicae* i jednego z *Historici* umieszczono również wśród „Chronologistów”. Johannes Micrelius (właściwie Johannes Micraelius, 1 IX 1597, Cöslin – 3 XII 1658, Szczecin) to protestancki historyk, a św. Dymitr miał na myśli prawdopodobnie jego książkę *Sintagma Historiarum Ecclesiae Omnium* (Lipsiae 1679, IV wydanie). Ogólnie spis obejmuje 26 imion i tytułów; wśród nich dwa źródła w języku polskim (*Kronika Polska* M. Strykowskiego (Królewiec 1582, 2°) i *Annales Ecclesiastici* Cezarego Baroniusza w pierwszym wydaniu skróconego opracowania

Piotra Skargi SJ, Kraków 1603, 2°), cztery w języku cerkiewnosłowiańskim (*Chronograf* Pseudo-Dorotheosa metropolity Monembasii, przełożony w 1662-1665 r. przez Arseniosa i Dionysiosa Greków i skopiowany na żądanie św. Dymitra Rostowskiego w styczniu 1703 r.; *Wprowadzenie krótkie do każdej historii* Ilji Kopijewskiego, wydrukowane w Amsterdamie w r. 1699; *Latopis* (tytuł umowny) Piotra Kanbara z r. 1706; *Miesiacostów*, wydany w Moskwie). Pozostałych 20 pozycji to źródła w języku łacińskim, wśród autorów przeważają protestanci (9) i jezuita (5).

WYKAZ SKRÓTÓW

- ADB – *Allgemeine Deutsche Biographie*, b. VIII, Leipzig 1878;
 BG PAN – Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk;
 BJ – Biblioteka Jagiellońska, Kraków;
 BMDS – Biblioteka Moskiewskiej Drukarni Synodalnej, skonfiskowana w latach dwudziestych, od r. 1957 w RPAAD;
 BMJ – Biblioteka Muzeum w Jarosławlu;
 BRAN – Biblioteka Rosyjskiej Akademii Nauk, S. Petersburg;
 BMR – Biblioteka Muzeum w Rostowie Wielkim;
 CBN ANU – Centralna Biblioteka Naukowa Akademii Nauk Ukrainy, Kijów;
 Estr. – [K. Estreicher, S. Estreicher]. *Bibliografia polska. Stolecie [!] XV-XVIII. W układzie abecadłowym*, przez K. Estreichera, wydał St. Estreicher, t. XII-XXXIV, Kraków 1891-1951;
 PMH – Państwowe Muzeum Historyczne w Moskwie;
 PSB – *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI/1/48 (1964); t. XVIII/1/76 (1973);
 RBN – Rosyjska Biblioteka Narodowa, S. Petersburg;
 RPAH – Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne, S. Petersburg;
 RBP – Rosyjska Biblioteka Państwowa, Moskwa;
 Fil. – [Филарет, hieromnich Rostowskiego klasztoru Białogostickiego, skarbnik Domu Metropolity od 15 XII 1707 r.], „Роспись книг келейных блаженныя памяти Преосвященнаго Димитрия, митрополита Ростовскаго и Ярославскаго, лѣта Господня ≠Аѳθ”, w: „Москвитянин”, 1855, nr 21-22, s. 79-86. Oryginał *Rejestru* nie znany. Kopia pierwszego wydawcy o. J. Troickiego: PMH, kol. I. A. Wachramejewa,

nr 273, k. 155v. -160; przedruki: [А. А. Титов], *Летописец о Ростовских архиереях*. С примечаниями члена-корреспондента А. А. Титова, „Памятники Общества любителей древней письменности”, t. XCIV, С. Петербург 1890, *Приложения*, s. 37-43; И. А. Шляпкин, *дз. cyt.*, *Приложения*, s. 54-58; [Ю. А. Лабынцев], *Последний общеславянский писатель Дмитрий Савич Туптало и главная книга его жизни*. Каталог выставки, посвященной 300-летию напечатания в Киеве первой части знаменитых „Четвиих-Миней” и 280-летию со дня кончины их автора. Составитель Ю. А. Лабынцев, Киев 1989, s. 77-81.

ЛЕТОПИС КЕЛЕЙНЫЙ СВ. ДИМИТРИЯ РОСТОВСКОГО
И БИБЛЕЙСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОТЕСТАНТОВ
(ХРОНОЛОГИЯ ИОАННА ФУНКЦИЯ И ДРУГИЕ ИСТОЧНИКИ)

Р е з ю м е

После необходимых вводных замечаний в статье, имеющей *stricte* источниковедческий характер, особенно тщательно анализируется отношение св. Димитрия митрополита Ростовского к одному из целого ряда источников *Летописа келейного*, а именно к *Хронологии* малоизвестного протестантского богослова и историка, проповедника и поэта Иоанна Функция (1518–1566); подробно описывается очень редкое издание этого труда (Witebergae 1578, 2°), обнаруженное в фондах Гданьской Библиотеки Польской Академии Наук; прослеживается его использование на страницах сочинения св. Димитрия. Представляется также экземпляр *Chronicon Carionis Latine* (Witebergae 1560, 8°) из собрания „книг келейных” митрополита Ростовского. Попутно указываются другие протестантские книги, известные св. Димитрию и бывшие в его „творческой лаборатории” (всего 32 труда 26-ти авторов). Писатель трактовал их исключительно как научный источник для своих собственных текстологических и историографических разысканий, поэтому он оставался нейтральным по отношению к их конфессиональной и национальной принадлежности, и поэтому на страницах его замечательного *Летописа* соседствуют цитаты и ссылки на труды западных эрудитов, как протестантов, так и их яростных антагонистов иезуитов. Таким образом *nolens volens* дополняются новейшие наблюдения итальянской сла-

вистки Джованни Броги Беркофф, высказанные в обширной статье *The „Letopisec” of Dimitrij Tuptalo, the Metropolitan of Rostov, in the Context of Western European Culture* („Ricerche Slavistiche”, vol. XXXIX-XL 1992-1993/1, p. 293-264). Ввиду многих недостатков существующих изданий предлагаемая работа основана на подлинной авторизованной рукописи *Летописа* из библиотеки писателя. В *Приложении* впервые публикуется перечень источников *Летописа келейного*, составленный св. Димитрием ок. 1705-1706 гг.